

Roger Scruton

KORISTI OD PESIMIZMA

I opasnost od lažne nade

S engleskoga preveo
Nebojša Buđanovac, prof.

Škorpion

Copyright © Roger Scruton, 2010

Copyright © za hrvatsko izdanje: Itp Škorpion, 2011. godine

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne smije se reproducirati, spremi u neki sistem niti prenijeti u bilo kojem obliku ili bilo kojim sredstvom – elektroničkim, mehaničkim, fotokopiranjem, snimanjem, skeniranjem ili nekim drugim, uključujući upotrebu na internetu – osim kratkih navoda, u prikazima knjige ili članci-
ma, a bez prije dobivene pismene dozvole Izdavača.

Škorpion

**za vas objavljuje knjige koje će
olakšati, uljepšati i poboljšati vaš život**

SADRŽAJ

Predgovor		7
Prvo poglavlje	Budućnost iz prvog lica	11
Drugo poglavlje	Pogreška najboljeg slučaja	21
Treće poglavlje	Pogreška “rađanja u slobodi”	37
Četvrto poglavlje	Pogreška utopije	51
Peto poglavlje	Pogreška nultog zbroja	63
Šesto poglavlje	Pogreška planiranja	75
Sedmo poglavlje	Pogreška pokretačkog duha	95
Osmo poglavlje	Pogreška agregacije	113
Deveto poglavlje	Obrana od istine	123
Deseto poglavlje	Naša plemenska prošlost	143
Jedanaesto poglavlje	Naša građanska sadašnjost	149
Dvanaesto poglavlje	Naša ljudska budućnost	167

Prvo poglavlje

Budućnost iz prvog lica

Svaki znanstveni napredak pozdravljaju oni koji vide neku korist od njega, a obično ga osporavaju oni koji ne vide korist. Povijest ne bilježi proteste koji su okruživali izum kotača, ali zabilježila je proteste povezane s izumom željeznice. Za velikog kritičara i socijalnog filozofa Johna Ruskina željeznice su bile bezumni napad na ruralni spokoj; uništile su osjećaj lokacije, iščupale iz korijena naseljene zajednice, preplavile ladanjski krajolik čeličnom rugobom i širenjem gradova. Sve su nas pokrenule, a prava bit ljudskog života jest da ostanemo na miru tamo gdje jesmo. Ukratko, bile su one kraj civilizacije kakvu je poznao Ruskin.¹

No kako se uzaludnim sada čini Ruskinov iskreni krik pobune. Začudo, željeznice u Engleskoj sagrađene su prema planovima na koje su duboko utjecali njegovi tekstovi, osobito tekst *Stones of Venice*. Danas ih promatraju s intenzivnom nostalgijom, kao simbole mira, lokacije i udaljenosti. Jedan od najslavnijih zaziva ruralnih naselja u Engleskoj – “Adlestrop” pjesnika Edwarda Thomasa – opisuje spokojnu ladanjsku željezničku postaju promatranu iz vlaka. Ljudi koji vode kampanje protiv automobila predlažu željeznice

¹ Vidi John Ruskin, *Railways in Lake District* (1876.), u *The Works of John Ruskin*, ur. E. T. Cook i Alexander Wedderburn, 39 tomova, London, 1903. – 12., tom 34, str. 141.

kao ideal sigurne, ekološki prihvatljive i estetski ugodne prometne međugradske veze diljem kontinenta.

Ruskinov protest protiv željeznice izgubio je svoju uvjerljivost, no on ilustrira važnu i ponavljajuću temu u analima ljudskog napretka. Za Ruskina, željeznice su zaprijetile jednoj od fiksnih točaka u našem moralnom univerzumu, samoj zemlji – zemlji koja nam osigurava hranu koju jedemo, vodu koju pijemo i kamenje kojim gradimo, zemlji koja stvara udaljenosti među nama, i udobnost zajedničkog života. Kada gradimo, zemlju moramo tretirati kao mjesto za naselje, u koje će se naši životi bezopasno uklopiti poput života riba u moru. Na sličan način, suvremeni ekolozi pritužuju se da, iskorištavajući Zemlju za naše neuhvatljive svrhe, tretiramo kao sredstvo nešto što bismo trebali smatrati ciljem, petljamo se s nečim što bi za nas trebalo biti fiksna točka, mjesto na kojem se zaustavljaju naši egocentrični eksperimenti. Poput Ruskina, moderni pesimist nas potiče da razmislimo što će se dogoditi s *nama* kada stara ograničenja nestanu, kada stare granice budu ukinute i kada stari način suprotstavljanja svijetu bude zamijenjen iluzijom vladanja.

U svojem romanu *Erewhon*, objavljenom 1872., Samuel Butler opisuje imaginarnu zemlju u kojoj su zabranjeni svi strojevi. Stanovnici su nekada raspolagali satovima, parnim strojevima, mehaničkim crpkama i crijevima te svim drugim uređajima kojima bismo se mogli diviti na velikoj Izložbi viktorijanske Engleske. No za razliku od Butlerovih viktorijanskih suvremenika, oni su shvatili koliku opasnost predstavljaju sve te stvari. Shvatili su da se strojevi stalno poboljšavaju. Niti na trenutak ne vraćaju se korak unatrag prema nesavršenstvu koje su nadišli.² Sljedeći stroj uvijek je bolji, korisniji i prilagođeniji svojoj svrsi od prethodnih. Stoga će se proces poboljšavanja neizostavno nastaviti sve dok strojevi više ne budu imali potrebu za ljudima – sve dok ne budu mogli proizvoditi i reproducirati sami sebe. U tom trenutku, poput svih stvorenja koja slušaju zakon evolucije, strojevi će ući u borbu na život i smrt

² Cf. Rilke, *Sonnets to Orpheus*: "Alles Erworbene bedroht die Maschine... Nirgends bleibt sie zurück, da wir ihr ein Mal entröhnen..."

sa svojim konkurentima. A njihov jedini konkurent bit će čovjek. Stoga su, predviđevši da će strojevi inače uništiti njih, stanovnici Erewhona uništili strojeve.

Strah Erewhonijanaca nije bio apsurdan: prethodili su mu luditi iz Engleske s početka 19. stoljeća, koji su razbijali strojeve, a vratio se s agrarijancima dvadesetog stoljeća poput Hugh Massinghama, Gustavea Thibona i Wendella Berryja. No njegova premisa bila je neuvjerljiva – barem za Butlerove čitatelje. Ideja o stroju koji bi reproducirao sam sebe bila je, za većinu njih, tek književna fantazija. No šezdeset godina poslije Aldous Huxley objavio je *Vrli novi svijet*, portret još jedne imaginarne zemlje u kojoj se ljudi proizvode poput strojeva, prema specifikacijama koje određuje službena politika. Inteligencija, interesi, zadovoljstva i bol kontroliraju se ili genetski ili kasnijim uvjetovanjem, a svi oni aspekti ljudske psihe u kojima bi se mogle ukorijeniti ekscentričnosti, predanost, duboke emocije i staromodne vrline, namjerno se sprečavaju. Ako se ljudi mogu proizvoditi onako kako se proizvode strojevi, u tvornicama koje kontroliraju ljudi, zašto se strojevi ne bi mogli stvarati onako kako se danas stvaraju ljudi, reprodukcijom samih sebe?

Huxleyjeva vizionarska budućnost bila je značajan napredak u odnosu na Butlerovu jer se bavila nečim što se zaista događalo u okolnom svijetu. Od 1931., kad je knjiga objavljena, napredak u genetici, robotici i informatici doveo nas je licem u lice s mogućnošću da bi ljudska bića mogla izbjeći ograničenja dosad postavljena njihovim životima. “Postljudska” budućnost obećava povećane tjelesne i mentalne sposobnosti, imunitet na bolest i propadanje, čak i pobjedu nad smrću. Mnogi tvrde da nemamo nikakva izbora i da moramo prihvatiti to stanje: to će se dogoditi u svakom slučaju, ako ništa drugo, a ono zato što se i biološka znanost i medicinska tehnologija kreću u tom smjeru. Zašto ne bismo naučili kontrolirati budućnost, da ona na kraju, kao u Huxleyjevoj distopiji, ne bi kontrolirala nas? Stoga se pojavila nova vrsta optimista koji zagovaraju preobraženo ljudsko biće koje će proizaći iz milijun godina čovjekove nesposobnosti da vrati nesreće natrag u Pandorinu kutiju.

U slavnoj predstavi, *The Makropulos Case*, koju je u operu pretvorio Janaček, Karel Čapek istražuje psihu žene koja je naslijedila

eliksir vječnog života i preživjela 400 godina, uživajući mnogostruko dulje u stvarima za kojima ljudi žude: u zadovoljstvu, moći, utjecaju i ljubavi. Sve te stvari pokvarile su se od stalnog ponavljanja, a njezino srce otvrdnulo je prema svakom prirodnom osjećaju. Budući da je besmrtna, ona promatra krhkost i potrebu svojih smrtnih ljubavnika sa stavom hladnog i ciničnog gađenja. Njezin je život lišen ljubavi, ne zato što joj je drugi ne mogu ponuditi, nego zato što je ona ne može primiti. Sve davanje, sva predaja i sva žrtva nestali su iz njezine psihe, i ostala je samo prazna žudnja za dugovječnošću. Iznenada shvativši dubinu svoje nesreće, ona odluči ostaviti eliksir i pustiti da smrt obavi svoje. U tom trenutku ona opet postaje čovjekom vrijednim ljubavi.

Pouka koja je eksplicitno izrečena u *The Makropulos Case* implicitno postoji u slikarstvu i literaturi već stoljećima. Poezija, drama, slikarstvo i glazba pokazuju nam da je smrtnost neraskidivo povezana s ljudskošću: da su naše vrline i ljubavi zapravo vrline i ljubavi umirućih stvorenja, da je sve ono što nas navodi da volimo jedni druge, da se žrtvujemo, da činimo uzvišene i junačke geste povezano s pretpostavkom da smo ranjivi i prolazni, i da imamo samo prolazan utjecaj na zbivanja u ovom svijetu. Na osnovi toga, Leon Kass, američki biolog i filozof, zagovarao je nešto što on naziva “blagoslovom konačnosti” – intimnu vezu između stvari koje cijenimo i prolaznosti života.³

Sva takva promišljanja odbacuju zagovaratelji postljudske budućnosti. Ray Kurzweil, njihov najglasniji predstavnik, predvidio je da će za četrdeset godina od sada doći do “singularnosti”, točke u kojoj će tehnologija napredovati toliko da će ljudska narav biti nadiđena.⁴ “Transljudska” vrsta koja će nastati bit će proizvod vlastitih odluka i uživati moć kakvu nikada nijedan običan čovjek nije poznao. Sam Kurzweil je primjer za to jer dok oholo korača prema svojoj budućoj pretvorbi u *Übermenscha*, njegovi računalno generirani avatari pred njim osvajaju najdalje granice cyber-prostora. U jednom od Kurzweilovih scenarija, od samorazmnožavajućih

³ Leon Kass, *Life, Liberty and the Defense of Dignity*, San Francisco, 2002.

⁴ Ray Kurzweil, *The Singularity is Near*, New York, 2005.

nanorobota svijet spašava avatar s računalnog zaslona imenom Ramona. Kurzweil pritom ne izražava ni strah ni nezadovoljstvo pri pomisli na svijet u kojem je čovjekova budućnost tako zaviještana njegovim vlastitim fiktivnim kreacijama. U to sretno vrijeme ljude nećemo moći razlikovati od informacija pohranjenih u njihovim mozgovima, koje će biti učinjene besmrtnima u nekom benignom središnjem računalu, da bi se mogle prebaciti u bilo kojeg kiborga koji želi okušati život s njima.

Huxleyjeva anticipacija efekata kontracepcije i genetičkog inženjeringa bila je zaprepašujuće točna. No nije nas pripremila za transhumaniste, za koje su sva uznemirujuća otkrića novije tehnologije znanstveni napredak što ga isključivo ljudska zatucanost može spriječiti da nas povede prema slobodi, sreći i moći. Huxley i Čapek nastojali su pokazati da je najvažniji izvor ljudske vrijednosti i ono što najviše opravdava naš kratkotrajni boravak na svijetu naša sposobnost za ljubav. No ta sposobnost mogla bi biti prvom žrtvom transhumanog svijeta jer bit će to svijet u kojem ljudska bića nemaju potrebe za onima koji će ih voljeti dok su živi i koji će žaliti za njima kada umru.

Dok su brige pesimista uvijek iste, otkrića koja ih izazivaju mijenjaju se. Ruskin je smatrao da odnose, spokoj, povjerenje i ljubav ugrožavaju željeznice. Svemu tome, po Butleru, prijetili su strojevi. Huxley je htio zaštititi ljubav i povjerenje od seksualnih sloboda i genetskog inženjeringa. Čapek je smatrao da ih mora zaštititi od dugovječnosti, a time i od medicinskog napretka. Današnji pesimisti vide ljubav i povjerenje kao prve žrtve interneta. Svaki izljev optimizma leti u nekom novom smjeru i svaki put upućen je poziv za poštovanjem granica i ograničenja bez kojih ljubav i povjerenje odumiru.

Nadalje, svaki put vrli novi svjetovi sve se više približavaju stvarnosti koja ih je nadahnula. Kurzweilov je svijet, po mišljenju mnogih, gotovo na pomolu, dok internetska mreža uvlači svoje niti u svaki ljudski mozak. U Kurzweilovoj budućnosti ljudi se pretvaraju u avatare koji zure jedni u druge u arktičkom prostranstvu cyber-svemira. To se već događa, kao što znamo po Facebooku,

MySpaceu i Second Lifeu. Postavljajući zaslon između sebe i drugih, zadržavajući kontrolu nad onim što se tamo događa, izbjegavamo stvaran susret – branimo drugima moć i slobodu da nas izazovu u našoj dubljoj prirodi i da nas sada i ovdje pozovu da preuzmemo odgovornost za sebe i za njih.

Sfera slobode je sfera odgovornosti, u kojoj ljudi plaćaju za svoje slobode odgovarajući za način na koji se njima koriste. Stoga nas cyber-svijet podsjeća da nove tehnologije podjednako ugrožavaju slobodu kao što je i šire. Iako je sloboda vježba za “mene”, ona se ostvaruje kroz “nas”. Ne može se pretpostaviti da će ljudi ostvarivati slobodu u svijetu u kojem je “mi” zamišljena stvar i u kojoj odnosi i veze više ne postoje. Sloboda u Huxleyjevoj distopiji nije bila ništa više od iluzije slobode. S gubitkom slobode došlo je i do gubitka predanosti i ljubavi. Transhumanisti veselo obećavaju budućnosti poput one Huxleyjeve, u kojoj sloboda, ljubav i predanost nestaju, no u kojoj njihov gubitak nova rasa transhumanih superšmokljana ne može ni primijetiti.

No sloboda, ljubav i predanost ključni su za naše projekte. Postoji još jedno distopijsko djelo fikcije koje je najsnažnije to dokazalo, i to mnogo prije Butlera. Kad je Mary Shelley zamislila stvaranje Frankensteinova samotnog čudovišta, shvatila je da bi, ako ono treba biti ljudska replika, moralo biti nalik nama i u drugim stvarima osim tjelesnog izgleda i animalnog života. Mora biti sposobno za nadu i očaj, divljenje i prijezir, ljubav i mržnju. U njezinoj priči čudovište postaje zlo, kao što i vi ili ja možemo postati zli, ne zato što je stvoren takav, nego zato što je pretražio svijet tražeći ljubav i nije ju pronašao. Mi bismo rekli da su u čudovište bile programirane moralne vrijednosti i emocionalne potrebe koje su jezgra ljudske slobode. Frankenstein nije u čudovište morao ugraditi nekakvu neobičnu iskra transcendentnosti da bi mu podario slobodu izbora. S govorom dolazi i razum, s razumom odgovornost, a s odgovornošću sve one emocije i stanja svijesti koja oblikuju stvarnost slobode.

U sukobu između optimista i distopijaca susrećemo se s dubljim problemom povezanim s položajem budućnosti u našem razmišljanju. Kao racionalni agent, ja vidim svijet kao teatar akcije u kojem ja

i moji ciljevi zauzimamo središnje mjesto. Djelujem tako da povećam svoju moć, da steknem sredstva za realizaciju svojih ciljeva, da pridobijem druge na svoju stranu i da surađujem s njima kako bih prevladao zapreke koje stoje preda mnom. Taj “ja” stav usađen je duboko u psihi. “Ja” poseže u budućnost i nameće svoje pravo. Neograničen je u ambiciji i ne priznaje granice, nego samo zapreke. U hitnim slučajevima “ja” preuzima komandu i grabi sve što može kako bi pojačao svoju moć ili povećao svoj doseg. Što god ljudska genijalnost otkrije, veselo će upotrijebiti u svoju korist, odvagujući trošak i dobiti, ne smatrajući ništa nepromjenjivim, dok mu nijedna zapreka ne bude ništa više od zapreke. Optimist će stoga smjelo zakoračiti u cyber-prostor, kao i u svijet genetskog inženjeringa, vidjevši priliku za povećanje moći i dosega pojedinca, ne mareći za konstante o kojima, na kraju krajeva, ovisimo ako želimo pronaći bilo kakav smisao. Tako Mustapha Mond, u Huxleyjevu romanu, hvali svijet koji kontrolira – svijet u kojem su sve zapreke za sreću, uključujući i ljudsku prirodu, uklonjene, i u kojem su sve želje zadovoljene jer se želja i željena stvar proizvode zajedno. A opet, taj svijet ne sadrži nas, i od njega se okrećemo sa zgražanjem. Isto vrijedi i za Kurzweilov cyber-svijet, svijet koji je svjesno stvoren kao iluzija, kupljen po cijenu jedinih stvari koje zaista cijenimo.

U pozadini svih naših projekata, poput obzora na kojem su projicirani, nalazi se drugi, sasvim različit stav. Svjestan sam da pripadam jednoj vrsti i da ta vrsta ima svoje mjesto u prirodi. Svjestan sam i toga da ovisim o drugima na bezbroj načina koji me prisiljavaju da tražim njihovo odobravanje. Dok stav “ja” traži promjenu i poboljšanje, prevladavanje izazova koje nameće priroda, stav “mi” traži mirovanje i udobnost, u kojoj smo jedno s drugima i sa svijetom. Stvari koje prijete našoj potrebi za prilagodbom time što potpuno uništavaju naš okoliš, potkopavaju ljudsku prirodu ili narušavaju uvjete pod kojima je moguća slobodna suradnja bude u nama dubok osjećaj nelagode, čak i svetogrđa. Stav “mi” prepoznaje limite i ograničenja, granice koje ne smijemo prijeći i koje stvaraju okvir što daje smisao našim nadama. Nadalje, on se distancira od ciljeva “ja”, spreman je odbaciti svoje namjere, ma koliko važne

bile, zbog dugoročnih dobiti u vidu ljubavi i prijateljstva. Zauzima pregovarački stav prema drugome i nastoji ne dijeliti ciljeve, nego ograničenja. Njegova ambicija je ograničena i lako se suzbija te je spreman zamijeniti povećanu moć i doseg za zahvalnija dobra u vidu socijalnog prihvaćanja.

Optimist će se pobuniti i reći da ljudska narav ne stoji na mjestu. Čak i bez genetskog inženjeringa i virtualne stvarnosti, stav “ja” neumorno slijedi stazu izuma i, čineći to, radikalno mijenja fokus i cilj ljudskog ponašanja. Ljudska narav je plastična i ne trebaju nam biotehnologija niti internet da bi nas uvjerili u to. Neutemeljeno je tvrditi da su ljudska bića današnjice, odgojena u uvjetima materijalnog obilja, zaštićena od nesreća koje su za naše pretke bile dio normalne cijene života, ista ona bića koja su naslikala murale u pećinama Lascauxa. Naprotiv, novo ljudsko biće je na putu da uspostavi kontrolu nad silama koje su kontrolirale njegove pretke: bolest, agresiju, čak i prijetnju same smrti. Čak bi moglo i doseći svojevrstu besmrtnost, kao što sugerira Kurzweil, pohranjujući informatički sadržaj svojeg mozga u računalo, iz kojeg bi se mogao prenijeti u buduće kiborge.

Suprotno tome, priče poput onih Mary Shelley, Huxleyja i Čapeka podsjećaju nas da su naši moralni koncepti ukorijenjeni u stavu “mi” koji je ugrožen nepromišljenom potragom za ovladavanjem. Kada zamišljamo situacije koje uključuju preoblikovanje ljudske prirode, tako da sva ona obilježja za čiju je regulaciju stvoren tradicionalni moral – agresija, krhkost, smrtnost, ljubav, nada, želja – nestanu ili budu lišena svoje cijene, tada stvaramo svjetove koje ne možemo shvatiti i koji zapravo ne sadrže nas. Ono što se optimistu čini kao dobit u slobodi, pesimistu izgleda kao gubitak slobode. Da se mi, poput Huxleyjeva divljaka, nađemo poput brodolomaca na tim zamišljenim obalama, bili bismo neutješni poput njega jer ne bismo se našli među drugim ljudima, nego među strojevima.

Razdor između beskrupuloznih optimista i distopijaca neće nestati. Stalno će se obnavljati, sve dok ovi prvi budu zamišljali nove budućnosti i dok obnovljena prošlost bude ograničavala ove druge. U svim kriznim situacijama i kod svih promjena koje ukidaju

stare rutine optimisti se nadaju da će preokrenuti stvari u svoju korist. Jednako je vjerojatno da će se konzultirati s prošlošću kao što je vjerojatno da će bataljun koji se bori za život u nekom gradu štititi njegove spomenike. Oni nastoje biti na pobjedničkoj strani i pronaći put u budućnost na kojem svjetlost “ja” nastavlja sjati.

Za razliku od toga, stav “mi” je oprezan. On vidi ljudske odluke kao nešto što je *locirano*, ograničeno mjestom, vremenom i zajednicom, običajima, vjerom i zakonom. Potiče nas da se ne bacamo uvijek u najjaču struju u rijeci, nego da stanemo po strani i promislimo. Naglašava *ograničenja* i *granice* te nas podsjeća na ljudsko nesavršenstvo i na krhkost stvarnih zajednica. Njegove odluke uzimaju u obzir druge ljude i druga vremena. U njegovim promišljanjima, mrtvi i nerođeni imaju ravnopravan glas sa živima. Njegov stav prema onima koji govore “nastavi” i “uvijek naprijed” jest “dovoljno nam je zala današnjeg dana”. On ne zagovara sveobuhvatni pesimizam, nego samo povremenu *dozu* pesimizma, koja će ublažiti nade što bi nas inače mogle uništiti. To je glas mudrosti u bučnom svijetu. Upravo iz tog razloga nitko ga ne čuje.